

מחיר היציאה ללימודים: סטודנטיות ערביות נתקלות בהטרדות ואיומים

דקירתה של סטודנטית ערבית אזרחית ישראל בג'נין מפנה זרקור לאיומים ולהפצת השמועות מצד סטודנטים גברים. הסטודנטיות עצמן נאלצות לתמרן בין החברה השמרנית בבית לליברליות בקמפוסים

נעה שפיגל, ג'קי חורי | 21.01.2018 05:42 | עודכן ב: 06:00

בשבוע שעבר נדקרה סטודנטית ערבית אזרחית ישראל סמוך לאוניברסיטה האמריקאית בג'נין, שבה היא לומדת, ונפצעה באורח אנוש. החשוד בדקירתה הוא בן משפחה שהגיע באותו יום לעיר הפלסטינית מהיישוב שבו מתגוררת המשפחה בגליל התחתון. קרובי משפחתה סיפרו שלדקירה קדמו שמועות ורכילות שהופצו על הצעירה, והגיעו מהמעונות בג'נין ליישוב הקטן. לטענתם, השמועות היו זרז להתפרצות הזעם של הקרוב.

התופעה מוכרת היטב לסטודנטיות ערביות רבות, בישראל וברשות הפלסטינית. רבות מהן משלמות מחיר יקר על הלימודים. גברים מספרים — או מאיימים לספר — למשפחותיהן על התנהגות לא נאותה. הדבר עשוי להזיק להן או לפגוע בשמן, ובנוסף לחשש מהשמועות, הן חוששות שלא יצליחו להפריך שקרים. לדברי מומחים, סטודנטיות ערביות רבות נתונות ללחצים כבדים, ואף שוקלות להפסיק את לימודיהן.

מ' סטודנטית ערבייה באוניברסיטת בן גוריון, מספרת שהיא באה מבית ליברלי ומתנהגת בהתאם. אולם לדבריה, התנהגותה מחזקת דעות קדומות בקרב חלק מהסטודנטים הערביים. חלקם רואים בכך רשיון להטריד, היא אומרת, ובמשך חודשים היא סבלה מהטרדות, כולל "איומים וגם ניסיון סחיטה — איימו עלי שיפרסמו תמונות שלי אחרי פוטושופ שבהן הראש שלי מודבק לתמונות עירום". מ' פנתה למשטרה והתלוננה נגד הסטודנט שאיים עליה, "אבל זה לא עזר", היא אומרת. "מה שכן עזר זאת התמיכה שזכיתי בה לאורך הדרך מההורים ומהחברים. זה מאוד חשוב לכל בחורה צעירה שמגיעה לפעמים מחברה סגורה ומופנמת לעיר הגדולה ולקמפוסים בעיקר". אולם על אף התמיכה, מ' כמו סטודנטיות ערביות אחרות, הסכימה לדבר רק בעילום שם. לדבריה, רבות מהסטודנטיות סובלות מאיומים והצקות דומים על בסיס קבוע.

מחקר אקדמי איכותני שנערך בשנים האחרונות בקרב 160 סטודנטיות באוניברסיטאות ומכללות בארץ, על ידי ד"ר זאביק גרינברג וד"ר דפנה שגיב רייס מהמכללה האקדמית תל-חי, שופך אור על הקשיים הרבים אתם מתמודדות סטודנטיות ערביות. החוקרים התמקדו בין היתר בקשיים הנובעים מהחיים בתפר שבין חברה שמרנית ופטריאכלית, לבין האקדמיה — שם בולטים מאפיינים ליברליים ופתוחים.

לפי המחקר, הסטודנטיות מרגישות חשופות בהקשר החברתי. הן נאלצות להתמודד עם היחס מהסטודנטים הערבים במוסד, ומערך הכוחות הלא-שוויוני. "הסטודנטים הגברים עושים מה שבא להם, אין מי שיגביל אותם, להיפך", סיפרה אחת המראיינות במחקר. "הסטודנטית הערבית מוגבלת ביציאה שלה ובהתנהגותה. את יוצאת מהכפר למקום חדש וצריכה לדעת עם מי ועד כמה צריך לפתח קשרים, כי בתרבות שלנו ובחברה שלנו כולם דואגים לאחרים ובוחנים את התנהגותם". אחרת אמרה שהיא מרגישה שבוחנים אותה "כמו במשטרה".

הסטודנטיות הערביות חשופות להפחדות, אימים ולחצים שמקורם ביכולת הגברים לדווח על התנהגותן ואורח חייהן לבני המשפחה המורחבת שנשאר בכפר. אחת המרואיינות, המאורסת לגבר שאינו לומד, אמרה שהיא לכודה בידי הגברים הסובבים אותה. "יודעים שאת מאורסת והארוס שלך גר בכפר, עובד, רחוק ממך והם מנצלים את זה ויכולים להפיץ סיפורים". היא הוסיפה ששמעה על לבישת גופייה עשויה להסתיים בנזק משמעותי. "הם יכולים לספר בכפר: היא ראו אותה נגיד הולכת עם גופייה, ראו אותה הולכת בערב עם מישהו שאנחנו לא מכירים. ואת בכלל לא יודעת שמספרים עליך דברים כאלה וזה בא לארוס שלך, למשפחה שלו ואת מסתבכת. את בכלל לא יודעת שהסיפור עובר... זה יכול להרוס לך כמעט את החיים".

ד"ר גרינברג מסביר ש"האיום, ההפחדה וההשתקה המופעלים נגד סטודנטיות הם דרך של הסטודנטים הגברים לשמר את מעמדם ועוצמתם המגדרית בחברה המסורתית והנוגדים את תהליכי השינוי המתקיימים בה". הוא מוסיף כי המבנה המסורתי הפטריארכלי "מקבל משמעות נוספת כששליטה גברית אלימה זו משפיעה על התנהגותן היומיומית המבליטה התנהגות על פי ערכים של צניעות ומסורתיות ושמירה על כבוד המשפחה. התנהגות הנחשבת 'שלוחת רסן' מקבלת פיקוח חיצוני ויש לה ממד ציבורי חזק. שמה הטוב של הנערה ושמה הטוב של אחרים הקשורים בה, כמו בני משפחה — חד הם".

עם זאת, הוא מסביר כי הגבולות משתנים בהתאם לחברה ממנה הגיעה הסטודנטית: "במשפחות מבוססות וחילוניות הגבולות גמישים ומתירניים יותר, והתנהגות חופשית יותר נתפסת אולי כחריגה, אבל גם הפיכה זמנית, בעוד שאצל סטודנטיות ממשפחות מצוקה ההתנהגות היא נתפסת כתכונה אישיותית בלתי הפיכה הראויה לעונש אישי וקולקטיבי".

חיים כפולים

ד', סטודנטית ערבית אזרחית ישראל הלומדת באוניברסיטת ג'נין אמרה ל"הארץ" כי היא וחברותיה מכירות את "מנגנוני פיקוח" של המופעלים עליהן: "זאת תחושה של איום. גברים עוקבים אחרינו, אחרי פוסטים בפייסבוק, מדברים עלינו כשאנחנו מעשנות נרגילות או סיגריות". האוניברסיטאות בגדה, שלומדים בהן אלפי סטודנטים ישראלים, נחשבות לשמרניות יותר ממוסדות הלימוד בישראל. במקרה שלה, אומרת ד', זה נשאר בגדר "הצקה" מפני שהיא מתנהגת באוניברסיטה באותו אופן בו היא מתנהגת בבית. "פעם מישהו אמר להורים שלי, אבל הם יודעים. הבעיה היא שמפיצים שמעות באוניברסיטה", היא אומרת. לדבריה, שמעות על שתיית אלכוהול, עישון או לבוש לא צנוע יכולות להזיק לסטודנטית גם בפן הלימודי. אם סטודנטית עשתה משהו לא מקובל, היא מסבירה, הדבר עשוי להוביל להפסקת לימודיה.

עו"ד עביר בכר, פעילה פמיניסטית שייצגה גם קורבנות תקיפה מינית מסכימה עם קביעת המחקר. לדבריה, נשים ערביות במרחב הציבורי תמיד מסתכלות אם בסביבתן יושב מכר או מישהו מהכפר, ומצנזרות את התנהגותן: "אחת תימנע מעישון ואחרת תבחר לא להגיע לאירוע בלבוש מסוים ושלישית לא תשב עם בחור בפרהסיה, כדי שזה לא ידווח למשפחתה".

לדבריה, ביציאה של נשים ערביות ללימודים כרוך גם עניין המגורים מחוץ לבית. "הורים ינסו תמיד להבליט את זה שהיא לומדת רפואה, ופחות את מגוריה בדירה שכורה, כי זה נתפס כקשור להפקרות ומתירנות". בכר השלימה את לימודיה באוניברסיטת חיפה בשנת 2001, ואביה, היא מספרת, התנה את מגוריה מחוץ לבית בכך שתחיה במנזר, "כי הוא ידע שיש שם פיקוח ונועלים את החדרים בשעה שמונה וחצי בערב. ואני עוד באה מבית פחות שמרני יחסית. אחרות יוצאות ללמוד ומרגישות שהחיים 'און הולד'. כל ידיעה שמגיעה למשפחה על התנהגות כלשהי כשאת חיה לבד בדירה השכורה, נתפסת באופן שונה מאשר אותה ידיעה כשאת חיה יחד עם הורייך".

ב', סטודנטית במכללה בצפון, אומרת שיש סטודנטיות שמנהלות חיים כפולים: בבית הן מציינות לכללים השמרניים ובערים האוניברסיטאיות, היא אומרת, "את לא תדעי שזו אותה בחורה". היא תולה

את האשמה היא גם בחינוך: "מגיל צעיר בנות לומדות שלגבר מותר לעשות מה שהוא רוצה, ולנערות אסור". היא לא סבורה שזה קשור להתחזקות דתית, אבל כן רואה קשר לשימוש ברשתות החברתיות. לדעתה, "הרשתות מסוכנות. יש הרבה זיוף, גם מבחינת שמות. יש בנות שמהפחד פותחות פרופילים עם שמות מזויפים. אבל אני לא חושבת שזה ייחודי לחברה שלנו".

לפי בכר הטענה שהאוניברסיטה היא מקום משחרר ונשים הבאות ממרחב שמרני מרגישות נוח יותר היא במקרים רבים אשליה. "זה מקום שבו את נושאת את כל המגבלות מבית ומנסה להוכיח לכולם שלא אכזבת וגם כשחיית לבד שמרת על הכללים. במקרה הטוב שבו הנשים מחליטות לחיות איך שהן רואות לנכון, הן פשוט נאלצות לשקר כלפי חוץ ולהתנהג לפי הקודים המקובלים כאשר בפועל הן מורדות בקודים ומנהלות את אורח חייהם כפי שהן רוצות אך עם צנזורה די קפדנית. החיים הכפולים האלה הם מתישים כי תמיד תרגישי שאת מסתירה משהו וכאילו שפשעת".

"חלק מהסטודנטיות חיות במצוקה גדולה. מערך לחצים בלתי נסבל", מסכים גרינברג, ומוסיף שבין הסטודנטיות שרואיינו למחקר היו שחשבו להפסיק את לימודיהן. לדבריו, מערך הלחצים מאפשר לסטודנטים הגברים לשלוט בחיי הסטודנטיות ללא עוררין. "הן מפחדות מהאפשרות שיופץ לגביהן מידע על אורח חייהן, על לבושן ועל התנהגותן בקמפוס. הפחד הוא לאו דווקא בגין התנהגותן, אלא יותר מחשש שיופץ עליהן מידע שקרי שאין להן כל יכולת להוכיח כי הוא שקרי", הוא אומר.

לא כוחות

כמה מהסטודנטיות במחקר קושרות בין הצלחתן האקדמית לשמועות שקריות שהופצו עליהן. אחת מהן אומרת שספגה הטרדות מסטודנטיות שלומדים במסלול פחות יוקרתי. "זה לא לשמור עלי, אני לא צריכה שישמרו עלי, אני יודעת לשמור על עצמי לבד. הם אומרים שחשוב לבדוק שהבנות לא נופלות במקום החדש", היא מעידה, "זה לא האמת, זה בגלל הקנאה. הם (ההנדסאים) לא הצליחו להגיע למסלול שלי, זה עושה אותם קטנים אז יש להם דרך לעשות אותי קטנה מהמקום שלהם, זה שהם חושבים שהם צריכים לשמור עלי, הם עושים אותי קטנה כי הם מאיימים עלי".

"מנגנון הפיקוח החברתי על נשים ערביות מחוץ למעגלי המשפחה הכפר או השכונה בתוך הקמפוס משתכללים בידי הדור הצעיר, שמעניק לעצמו את תפקיד שומר הסף ומפקח הכשרות של החברה הפטריארכלית". אומרת סמאח סלאימה מעמותת נע"ם, נשים ערביות במרכז. לדבריה, סטודנטים ערבים צוברים כוח פיקוח ומיקוח מול צעירה, שאמורה להיות אסירת תודה ש"הרשו" לה ללמוד או לגור מחוץ לבית. יחסי הכוחות האלו מעצימים את הגברים, שמהר מאוד מזהים הזדמנות לניצול ולפגיעה בסטודנטיות.

מרואיינת אחרת במחקר מוסיפה שגם סטודנטיות אחרות או נשים שלא התקבלו ללימודים משתתפות בהפצת השמועות. "אלה שלא קיבלו אותן ללימודים, שלא מצליחות, מקנאה הן פתאום אומרות 'ראיתן אותה היא נפגשה עם מישהו...! ככה זה מתחיל'". לדבריה, אשה אחת מספרת לשנייה, וכשהשמועה מגיעה לכפר משפחתה מתמקדת בה במקום בציונים. "זה יכול להגיע לכפר, לדודים, לבני דודים, למשפחה. זה לא צחוק, זה עניין רציני: זה פגיעה בכבוד שלך כבחורה, זאת פגיעה בהורים. הם מאמינים בך, מצפים ממך שתלמדי, חושבים שאת יושבת ולומדת ואת מראה להם ציונים ושאת מצליחה, ופתאום מתחילים לדבר בכפר על איך את מתנהגת ואת מי את פוגשת".

הניסיון של העמותה בתחום ליווי נערות ערביות לעולם האקדמיה מלמד ששילוב של מערך תמיכה חברתית והכוונה בהנהלת הלימודים, במיוחד במשך השנה הראשונה, הוא אחת מההנחות הקריטיות של חיזוק הסטודנטית שנתקלת בבעיות עם הסטודנטים הערבים. "הענקת ייעוץ, אוזן קשבת והכוונה בזמן אמת מאוד חשובה, ומוסדות אקדמיים אמורים להיות מודעים לנושא ולהתאים את המענים. מסקנה נוספת שהגענו אליה היא ההתארגנות והעבודה הקבוצתית עם הצעירות בעת הלימודים, התחושה שאני לא לבד' היא מאוד חשובה", אומרת סלאימה.

"הסטודנטיות הערביות מחוללות בשנים האחרונות מהפכה באקדמיה, ומספרן הולך וגודל", אמר ח"כ יוסף ג'בארין (הרשימה המשותפת), חבר ועדת החינוך בכנסת וחוקר החברה הערבית. "הלימודים באוניברסיטאות בירדן ובשטחי הרשות הפלסטינית הרחיבו גם את האופציות, לאור האווירה החברתית התומכת בסביבה ערבית. להצלחה זו של הסטודנטיות יהיו השלכות חיוביות בעתיד הקרוב על החברה הערבית מבחינת היקף השתלבותן ותרומתן של הצעירות הערביות בחיי החברה והכלכלה".

ג'בארין סבור כי הלחץ החברתי המתואר במחקר הוא "תוצר של המתח המאפיין תהליכים של שינוי חברתי ושל תמורות במאזני הכוח החברתיים בין גברים לנשים בתוך החברה הערבית. לחץ זה עלול אף להחריף ככל שהצעירות הערביות ישתלבו בעמדות כוח ויפגינו עצמאות, ולכן חשוב להעניק להן את מלוא התמיכה החברתית הנדרשת אל מול הניסיונות להחזיר אותן אחורה".